

JUHA MANNINEN

Anders Chydenius ja maailman ensimmäisen tietämisen vapauden lain synty

Anders Chydeniuksen nimi liitetään vapauden ja talouspolitiikan historiaan. Chydeniuksen muotoilujen pohjalta valtiopäivät hyväksyivät painovapauslain, ennen näkemättömän koko maailmassa. Siihen liittyi tietämisen vapaus, ”julkisuusperiaate”.

■ Tietämisen vapaus on yhdysvaltalaisen esikuvan mukaisesti maailmalla omaksuttu nimike vapaudelle päästä käsiksi viranomaisten hallussa olevaan asiakirjatietoon. Yhdysvalloissa sellainen laki hyväksyttiin vuonna 1966, käytännössä tehokkaaksi se tuli vuonna 1974 maan suuren kuohunnan aikana tehdyin lisäyksin. Voi sanoa, että siitä alkoi tietämisen vapauden lakien voittokulku maailmalla.

Kuitenkin tilanne on se, että jo tasan kaksisataa vuotta ennen lain hyväksymistä Yhdysvalloissa ja siis myös ennen Yhdysvaltain perustamista vastaava laki oli hyväksytty Ruotsissa, myrskyisien valtiopäivien 1765–66 päätteeksi, jolloin painotuotteiden poliittinen ennakkosensuuri lakkautettiin. *Kongl. Maj:ts Nådige Förordning, Angående*

Skrif- och Tryck-friheten merkitsi sitä, että tietyin hallitsijanhuonetta, uskontoa ja hyviä tapoja koskevin varauksin viranomaistieto tuli julkiseksi. Sitä oli lupa julkaista painettuna. Se taas edellytti, että tieto tuli lain §:n 10 mukaisesti vapaasti saataville: ”Och bör til then ändan uti alla Archiver fri tilgång lemnas, at sådane Handlingar få in Loco afskrifwa eller i bewittnad afskrift utbekomma.” Jos vastuullinen ei näin menetellyt, häntä koski §:ssä 7 mainittu rangaistus: “[...] och thet vid förlust af Ämbetet för then som detta wägrar, eller sig i någor måtto häremot sätter[...]”¹

Julkisuus oli lähtökohtaisesti ensisijainen, salassa pidettävästä määrättiin erikseen. Tämä on täsmälleen se, mitä maailmalla nykyisin tarkoitetaan ”tietämisen vapaudella”. Vastaavaa rangaistusta ei ole maailmalla hyväksytty, mutta kenties sekin on hyvä muistaa puhuttaessa maailman ensimmäisestä tietämisen vapauden laista.

Joulukuun 2. päivänä 1766 annettu painovapauslaki kuuluu niihin tekijöihin, joiden seuraamuksena aikaisemmin toisenlaisesta Pohjolasta on tullut maailman vähiten korruptoitunutta ja samalla sosiaalisesti erityisen vastuullista ja demokratian periaatteisiin sitoutunutta aluetta. Oppineimmat osaavat ilmoittaa laille sen nimikkeen *offentlighetsprincipen*. Suomeksi tätä lainsäädäntöämme osaa nimitetään vastaavasti ”julkisuusperiaatteeksi”, jonka on viimeksi vahvistanut vuoden 2000 perustuslaki.

Periaate on hyväksytty lainsäädäntöön noin seitsemässäkymmenessä maassa Etelä-Afrikasta Uuteen Seelantiin ja Intiaan, vahvimmillaan perustuslakeihin. Tällaisen *Freedom of Information Actin* (lyhyesti FOIA:n)

omaksujista 35 on 1990-luvulla toteutuneen globaalien ”avoimuuskumouksen” tulosta. Joukko kasvaa, vaikka samantapaisia vaikeuksia tietämisen vapauden vaatimuksella on eri puolilla vastassaan kuin Ruotsissakin tuli olemaan. Se nähdään nykyisin vaikutusvaltaisissa kansainvälisissä organisaatioissa tehokkaimmaksi keinoksi torjua korruptiota kehitysmaissa. Se liittyy läheisesti oikeusturvaan. George Washington -yliopiston kansallisen turvallisuuden arkiston johtaja Thomas S. Blanton korostaa sen arvoa turvallisuuden edistämiseksi yleensä. Kansalaisten tietoisuus ja kyky toimia sen pohjalta on usein ylenpalttista salailua tärkeämpi turvallisuustekijä.

Tietämisen vapaus osataan yhdistää maailmallakin lain syntyyn keskeisimmin vaikuttaneen henkilön nimeen.² Anders Chydeniuksen (1729–1803) muotoilujen pohjalta valtiopäivät hyväksyivät painovapaussalin, joka oli ennennäkemätön, vailla vertauskohtaa missään maassa. Chydenius lähti siitä, että rajoitettu vapaus ei ole mikään vapaus ja että rajoitettukin pakko olisi täydellinen pakko. Niukoissa muistelmissaan vuodelta 1780 hän väitti: ”Minkään asian hyväksi en näillä valtiopäivillä niin ahkerasti työskennellyt kuin kirjoitus- ja painovapauden”.³

Kirjoittaminen valtioelämän perusteista oli ollut kiellettyä, kirjoittaminen myös yksinkertaisesti kynällä paperille, ei pelkästään ajatusten julkaiseminen painotuotteena. Ei auttanut, että oli kirjoittanut itseään varten tai kirjeessä toiselle. Jos joku vastustaja sai tekstin käsiinsä, saattoi seurata ankara rangaistus.⁴ Niinpä painovapaussalissa tuli esiintymään kaksoisluonnehdinta *skrif och tryckfrihet*. Alkuperäisen lain elinikä tosin jäi kuudeksi vuodeksi, mutta se tuli silti piirtymään lievennetyissäkin muodoissaan pohjoiseen oikeustietoisuuteen. Siihen palattiin. Paljon myöhemmin se alkoi saada jalansijaa muuallakin maailmassa. Se ymmärretään nykyisin ilmaisunvapauden edellytykseksi. Sellaisena se on yhä laajemmin nähty ihmisoikeuksiin kuuluvaksi.

Chydeniuksen nimi liitetään taloudellisen vapauden ja talouspolitiikan historiaan. Talouden vapauttamista vaativat äänet oli-

vat lähtöisin valtakuntien periferioista. Ruotsia voi verrata tässä Britanniaan. Chydeniuksen valtiopäiväpamfletin *Den nationnale Winsten* (1765) ja Adam Smithin pitkään kypsyneen teoksen *Wealth of Nations* (1776) voi kumpaisenkin nähdä syntyneeksi samanlaisesta sosiaalisesta tilauksesta. Jakobiittikapinan kukistuttua Alamaan skotit riemuitsivat englantilaisten kanssa yhdenvertaisesti avautuneista mertentakaisen kaupan mahdollisuuksista.⁵ Vastaavasti Pohjanmaan ja Perämeren kaaren kaupungit pyrkivät Ruotsissa aikaisempaa suurempaan valtakunnalliseen yhtenäisyyteen, yhteiseen vapauteen.

Myös tietämisen vapauden puolustaminen oli luontevaa juuri periferioista tulleille ja vertailuun kykeneville. Asuminen valtakunnan periferiassa korosti syrjässä pidettyjen myssyjen yleistä tarvetta päästä perille hattuhallinnon salaisuuksista. Vanhojen sukujen mahtimiehet olivat ammoisista ajoista olleet kuninkaan ympärillä, missä heillä oli mahdollisuus saada nopeasti selvää asioista ja tulla kuulluiksi. Sama asema

1. Ks. (2006) *The World's First Freedom of Information Act – Anders Chydenius' Legacy Today*. Anders Chydenius -säätö, Julkaisuja 2, Kokkola.

2. Tähän on vaikuttanut erityisesti Stephen Lambie (2002) 'Freedom of Information, a Finnish Clergyman's Gift to Democracy', *Freedom of Information Review*, February, 2–8. Korjaan seuraavassa eräitä tämän internetjournalistin käsityksiä, jotka johtuvat kansainvälisillä kielillä julkaistujen lähteiden puutteesta. Valikoima Chydeniuksen kirjoituksia tullaan julkaisemaan englanniksi käännettynä, mikä on osa meneillään olevaa Chydeniuksen koottujen teosten täydellisen edition toimitustyötä. Antologia on ehdolla Pariisissa toimivan Institut international de philosophie maailmanklassikkojen sarjaan *Textes: Philosophie et communauté mondiale*, jossa on julkaistu mm. Asokan ediktit, John Locke, Anthony Collinsia, Spinozaa ja Johann Amos Comeniusta.

3. Anders Chydenius (1880) 'Till Göteborgs Kungl. Vetenskaps och Vitterhets Samhälle insända sjelfbiografi', teoksessa E.G. Palmén (toim.) *Politiska skrifter af Anders Chydenius*. Helsingfors: G.W. Edlunds förlag, 434.

4. Tämän vuoksi esimerkiksi vapaudenajan kirjeenvaihdosta ei tahdo löytää politiikkaa. Aikakauden lähdetilanteesta, ks. Ingemar Carlsson (1981) *Parti – partiväsen – partipolitiker 1731–43. Kring uppkomsten av våra första politiska partier*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

5. Ks. Arthur Herman (2003) *The Scottish Enlightenment. The Scots' Invention of the Modern World*. London: Fourth Estate.

oli Tukholman uusrikkailla säätyvallan aikana. Keskuksissa suorat ja salailevat yhteydet vallan ytimiin toimivat, mutta periferioille oli tärkeää laajentaa yhteisiä asioita koskevan tiedon saatavuutta ja sitä kautta itsenäisen toiminnan edellytyksiä.

Painovapauden – ja samalla tietämisen vapauden – kohottamiseen perustuslakien arvoon Chydeniuksella ei voinut olla suoraa vaikutusta. Asian lopullisen hyväksymisen ajankohtana hänet oli jo erotettu valtiopäiviltä. Ei tiedetä, mistä ajatus näin korkeasta asemasta painovapaudelle oli lähtöisin, mutta Chydeniukselta voi löytää siihenkin vihjeen.

Kokkolan uhmakkaat maapäivät

Kokkolassa pidetty lääninkokous helmikuussa 1763 muodostui Chydeniukselle käännekohtaksi, poliittisen uran aluksi.⁶ Kokous tiivistä pohjalaisten pitkäaikaiset ponnistelut kaupankäyntinsä vapauksien puolesta. Tilanne palautui vuoden 1617 purjehdussääntöön ja sen asettamiin rajoituksiin. Määräys antoi oikeuden purjehtia alueelta vain kahteen tapulikaupunkiin, Tukholmaan ja Turkuun. Näiden kauppiaat sitten välittivät pohjalaisten tuotteet ulkomaille. Tervan vienti oli monopolisoitu Tukholman suurkauppiaille ja sama koski tuontitavaroita, minkä Pohjanmaan porvarit ja talonpojat katsoivat loukkaavan oikeuksiaan ja tuottavan aiheettomia etuja pääkaupungille. Ehdotukset tilanteen muuttamiseksi oli kerta kerran jälkeen torjuttu.

Tapulioikeuksien puute vaivasi valtakunnassa käytännöllisesti katsoen vain Pohjanlahtea ympäröiviä alueita ja etenkin Pohjanmaata. Todelliseksi voimainkoitokseksi muodostuivat vuonna 1760 alkaneet valtiopäivät. Pohjanmaan talonpojat ehdottivat kolmen tapulikaupungin perustamista ja norlantilaisetkin vaativat itselleen kahta. Kokkolan raatimies Petter Stenhagen laati asiasta useita muistioita todistellakseen vääryydeksi sen, että Tukholma hyötyi ulkomaankaupasta maakunnan kustannuksella. Stenhagen oli löytänyt kannalleen yleisiäkin perusteluita. Talonpoikaissäädystä ehdotuksella uusista tapulikaupungeista oli vahva kannatus. Aateli ja pappissäätökin aset-

tuivat niiden kannalle. Tukholman porvaristo vastusti kuitenkin ehdotusta tiukasti ja nosti sen kaikkien säätyjen hyväksymistä edellyttäväksi säätyprivilegioitaan koskevaksi kysymykseksi.

Asia onnistuttiin lykkäämään. Se jäi selvitetäväksi valtaneuvostolle, joka siirsi sen kamari- ja kauppakollegioille, jotka puolestaan pyysivät siitä lausuntoa Pohjanmaan ja Norlannin läänien maaherroilta.

Tässä tilanteessa maaherran tehtäviä hoitanut pitkän linjan myssy Johan Mathesius päätti kutsua koolle Kokkolassa erityisen kokouksen, jota Chydenius nimittää muistelmissaan valtiopäivien välillä järjestetyksi ”yleisiksi maapäiviksi” tarkoituksenaan ”liittää Pohjanmaan kaupungit ympärillä olevaan maaseutuun”.⁷ Näin siksi, että seuraavilla valtiopäivillä voitaisiin työskennellä yhteisesti sekä ”ennen pyydetyn purjehdusvapauden puolesta että myös varustautua sitä vastarintaa vastaan, mitä Tukholman ja Turun kauppiaat sitä vastaan voisivat tehdä”.⁸ Monitoimiseksi tunnetulta Chydeniukselta pyydettiin puhetta. Hän perehtyi aiheesta edellisillä valtiopäivillä syntyneeseen aineistoon ja kävi keskusteluja aihetta tuntevien kanssa. Jälkeenpäin hän kertoi: ”Kirjoitus oli rohkea, ja tahdoin pysyä tuntemattomana, mutta kukaan ei ollut maapäivillä kyllin uskalias sitä esittämään; sen vuoksi minun täytyi itse astua esiin ja luin sen koko kokouksen kuullen, yleisön osoittaessa mitä suurinta suosiotaan [...]”⁹

Chydenius muisteli, että puheen aiheuttaman kateuden johdosta hän oli samana iltana joutua vangituksi, minkä vain muutama hänen suosijansa hänen tietämättään saivat estetyiksi. Uhkatilannetta ei voi pitää mahdollisena. Mathesius oli jo yli kaksi vuosikymmentä aikaisemmin saanut maksaa karvaasti yhdessä silloisen kumppaninsa Johan Arckenholtzin kanssa harjoittamastaan hattujen sotapolitiikan vastaisesta toiminnasta.¹⁰ Sittenmin tuomitseva asenne oli vain jyrkentynyt tuollaisia pyrkimyksiä kohtaan, joilla haluttiin vaikuttaa alhaalta käsin valtiopäiviin. Valtiopäivämiesten vastuullisuus valitsijoilleen oli julistettu perustuslain vastaiseksi. Jyrkimmillään sellainen vastuullisuus, ”prinsipalaattioppi”, tarkoitti sitä,

että valitsijat voisivat vetää valtiopäivämieheensä pois, kun tämä toimi vastoin heidän tahtoaan.

Chydeniuksella näyttää eri vaiheissa olleen mielessään kansakunnan suorittama valtiopäivämiesten valvonta, lähelle prinsipaalaattioppia tullut näkemys, kuten ilmenee Chydeniuksen painovapausmuistion luonnoksesta: ”Vapaus tiettyssä kansakunnassa ei koostu siitä, että kaikkivaltaiset säädetyt saavat toimia mielensä mukaan, vaan siitä, että kansakunnan valo sitoo niiden kädet, jotta ne eivät pääse toimimaan mielivaltaisesti.”¹¹ Myöhemmässä painovapausvaliokunnalle esitetystä versiossa kohta on lievennetty muotoon: ”Vapautta tiettyssä kansakunnassa ei ylläpidetä pelkästään laeilla, vaan kansakunnan valolla ja tiedolla niiden käytöstä.”¹² Valtiopäivät käsitettiin kaikkivaltaisiksi, sanamuotoa kannatti varoa.

Vuoden 1752 valtiopäivillä hatut olivat asettaneet kaupungeissa pidettäville julkisille kokouksille vakavia rajoituksia, jotka kumottiin vasta myssyjen päästyä valtaan. Vapaudenajan perustuslaki ei tuntenut muihin esiintyneitä, paikallisia etuja ajamaan kutsuttuja maapäiviä. Sellaisesta Kokkolan kokouksessa oli kysymys. Siellä olivat edustajat Pohjanmaan eri kaupungeista, papisto, talonpoikaisto, Pohjanmaan rykmentin päällystä ja joitakin itäsuomalaisiakin, kaikkiaan monia entisiä ja tulevia valtiopäivämiehiä. Se oli eräänlainen ”paikallisparlamentti”, joka uhmasi kaikkivaltaisiksi katsottujen valtiopäivien päätöksiä.¹³

Chydeniuksen puheesta ei ole mainintaa Johan Mathesiuksen kollegioille laatimassa kokouksen pöytäkirjassa. On voitu päätellä, että Mathesius harkitusti salasi Kokkolan kokouksen Pohjanlahden kauppavapautta ajaneen luonteen.¹⁴ Mathesius järjesti kokouksen tietoisena siihen liittyvistä vaaroista, antoi sille mahdollisimman viattoman muodon ja suojeli Chydeniusta.

Chydeniuksen selostus lähteistään

Myssyjen saavuttama vaalivoitto nosti Chydeniuksen vuosien 1765–66 valtiopäiville Pohjanlahden kaupunkien kaupankäynnin vapauden puolustajaksi Tukholman ja myös Turun nauttimia etuoikeuksia vastaan. Tar-

koitustaan ajaakseen Chydenius perehtyi vallitsevien säädösten historiaan ja kirjoitti valtiopäivämiehiin ja suurempaan yleisöön vetoavia pamfletteja. Käytännön intresseistä hän päätyi yleistämään näkemyksensä teoreettisesti.

Jo maastamuuton syistä kirjoittaessaan vuoden 1763 lopulla Chydenius painotti sitä, että vapaissa valtioissa tarvitaan laajaa tietopohjaa, koska sellaisissa enemmistön on ratkaistava asiat.¹⁵ Vapaa kansa ei voinut uskoa asiaansa harvojen käsiin. Mitä monilukuisempia hallitsevat ovat, Chydenius ajatteli, sitä paremmin he edustavat yhteiskuntaa. Sitä vähemmän he ovat myös uh-

6. Käytän seuraavassa hyväkseni edelleen perustavimmaksi katsottavaa teosta Pentti Virrankoski (1986) *Anders Chydenius. Demokraattinen poliittikko valistuksen vuosisadalla*. Helsinki: WSOY. En kuitenkaan näe maapäiviä hänen tapaansa ”tavalliseksi”.

7. Chydenius (1880) 429.

8. Chydenius (1880) 430.

9. Chydenius (1880).

10. Juha Manninen (2005) ’Suomalaisuutta kreivi Arvid Hornin nimipäiviltä Bohusin linnoituksen vankeuteen’, *Faravid* 29, 93–112.

11. Anders Chydenius (1908) ’Ödmiukt Memorial’ [ylivedetty alkuperäinen otsikko ’Oförgripeliga tanckar om sättet at befördrä en läflig tryckfrihet’], teoksessa G. Schauman, *Biografiska undersökningar om Anders Chydenius jämte otryckta skrifter af Chydenius*. Helsingfors: SSLF LXXXIV, 515.

12. Palmén (1880), CVIII. Muistio esitettiin porvoolaisen lehtorin Anders Kraftmanin nimissä, mutta Chydenius ilmoittautui muistelmassaan sen tekijäksi, ks. Chydenius (1880), 435. C.G. Malmström tyytyi 1800-luvun puolella toteamaan, että muistio kuuluu olevan Chydeniuksen tekemä, ja suoran epäilyn Chydeniuksen tekijyydestä Kraftmanin hyväksi on esittänyt Matti Klinge, ’Republikaner redan i unga år. Gymnasiekamraterna från Borgå’, teoksessa Marie-Christine Skuncke & Henrika Tandefelt (toim.) (2003) *Riksdag, kaffebus och predikstol. Frihetstidens politiska kultur 1766–1772*. Stockholm: Atlantis, 126–128. Mahdollisuuden Kraftmanista muistion tekijänä poistaa kuitenkin muistiosta säilynyt, korjauksineenkin Chydeniuksen omakätinen aikaisempi luonnos, ks. Schauman (1908), 158–159.

13. Nimitystä ”paikallisparlamentti” on käyttänyt Michael Roberts (1995) *Sverige under frihetstiden, 1719–1772*. Falun: Tiden, 154–155. Vrt. myös mt., 102–103, 218–219, 230.

14. Virrankoski (1986) 113.

15. Kirjoitus tunnetaan 1765 julkaistuna versiona *Svar På den af Kgl. Wetenskaps Academiens förestälta Frågan: Hwad kan wara orsaken, at sådan myckenhet Swenskt folk ärligen flytter utur Landet? Och genom hwad Författningar den kan bäst förekommas? Inlemnad År 1763; Men nu allmänhetens granskning underkastadt*, Chydenius (1880), 1–48.

kauksilla vaiennettavissa, sitä vaikeammin lahjottavissa. Tästä piti päätellä: ”Jotta se [että enemmistö määrää asiat] voisi tapahtua, on kansakunnan itsensä oltava valistunut, mutta siihen tarvitaan järkeä; se harjaantuu parhaiten, kun laitamme ajatuksemme paperille. Mutta siihen ei ole suurtakaan yllykettä olemassa, jollei kirjapaino tee sitä yleiseksi.”¹⁶

Mistä valtiopäivämies oppisi järkeä? Chydenius vastasi: ”Kaikenlaisista puolesta ja vastaan ilmestyvistä kiistakirjoituksista isänmaamme menestystä ja onnettomuutta koskevilla asioilla, sillä siten totuus parhaiten selviää. Sen vuoksi on kirjoitus- ja painovapauden luvallisuus vapautemme lujimpia ajateltavissa olevia puolustuskeinoja. Mutta jollei mitään muita kuin yksipuolisia perusteita ja oikaisuja pääse päivänvaloon, korkeat asianomaiset itse pysyvät pimeydessä. Korkeimman vallan tulee siis hellin ja valvovin silmin katsella vapautemme tätäkin puolta.”¹⁷

Sellainen ”hellä ja valvova silmä” saattoi vielä tarkoittaa korkeinta valtaa edustavaa sensoriakin tai miksei myös Nordencrantzin ehdottamaan tapaan säätyjä. Tuon ajan sensori Niklas von Oelreich ymmärsi itsensä tosiasiaissa painovapauden edistäjäksi. Voi toisin sanoen todeta, että korkeimman vallan painovapautta valvovaa tehtävää, poliittista sensuuria, Chydenius ei tässä vaiheessa päätenyt kiistämään.

Puhuessaan muistelmissaan kiitollisuudenveloistaan painovapausasiassa Anders Chydenius mainitsi vain kaksi nimeä. Kumpikaan näistä ei ollut valtiopäiville esitettyjen painovapausmuistioiden tekijä. Kysymyksessä olivat jo iäkkäät myssyt, myrskyissä ajankohtaiskirjoittaja kauppaneuvos Anders Nordencrantz¹⁸ ja kansliakollegiossa palvellut, mielipiteidensä vuoksi erotettu Johan Arckenholtz.

Nordencrantzin kirjoitukset olivat tärkeitä Chydeniukselle: ”Päpiksi tullessani en tuntenut mitään aluetta heikommin kuin politiikkaa, mutta vuoden 1756 valtiopäivien aikana ilmestyneet Valtiopäivälehdet avasivat silmäni ensimmäisen kerran ajattelemaan jotakin ruotsalaisesta hallitsemistavasta ja poliittisista perustuslaeistamme ja

kun herra kauppaneuvos Nordencrantz vuoden 1761 valtiopäivillä esitti seikkaperäisen muistionsa valtakunnan säädylle ja se tuli pian käsiini samoin kuin hänen muita kirjoituksiaan vaihtokurssista innostuin menemään pitemmälle sellaisissa aiheissa.”¹⁹

Chydeniuksen ensimmäisenä mainitsema vuoden 1756 *Riksdagstidningar* oli pelkästään tiedotuslehti, joka sisälsi informaatiota valtiopäivien päätöksistä. Sellaisena siihen ei sisällynyt poliittista analyysiä eikä myöskään kritiikkiä. Se oli silti merkittävä kertomuksena siitä, mitä valtiopäivät olivat ja mitä niillä tapahtui.

Jo edellisten valtiopäivien yhteydessä Nordencrantz oli saanut luvan julkaista kaksi aikaisemmin kirjoittamaansa kirjaa, joissa arvosteltiin ankarasti hattuja ja puolustettiin pitkälle menevää painovapautta. Englantia Nordencrantz ei kuitenkaan esitellyt painovapauden esikuvaksi, koska hän ei hyväksynyt siellä hallitsevaa Whig-puoluetta. Sen sijaa hän nosti malliksi tuolloin laajasti ihalun Kiinan, josta hän poimi ranskankielisin sitaatein tietoja Jean-Baptiste Du Halden neliosaisesta kirjasta *Description géographique et historique de l'empire de la Chine et de la Tartarie chinoise* (1735), 1700-luvun Kiinan tuntemuksen perusteoksesta. Vaikka Nordencrantz puhui laveasti painovapaudesta ja vastusti salailua, hän ei vaatinut sensuurin lakkauttamista. Hän kyllä edellytti julkista keskustelua politiikasta, pitkälle menevää painovapautta. Hän salli jopa kapinalliset kirjoitukset, joista ei olisi tullut rankaista, vaan tyytyä julkisesti oikaisemaan niiden käsitykset. Kirkollisen sensuurin hän oli valmis säilyttämään entisellään. Poliittisen sensuurin hän vaati siirrettäväksi sensorilta ja kansliakollegiolta säätyjen alaisuuteen.

Painovapausasian yhteydessä Chydenius mainitsi Nordencrantzista muistelmassaan vain tämän: ”Nordencrantzin kirjoitukset olivat jo avanneet silmäni siten, että pidin sitä [painovapautta] vapaan valtakunnan silmäteränä.”²⁰ Usein käyttämänsä metaforan painovapaudesta kansan vapauden tai perustuslain ”silmäteränä” Chydenius olikin saanut Nordencrantzilta.²¹

Ylistystä kiinalaiselle mielipiteen-vapaudelle

Tapahtumia muistellessaan Chydenius ei maininnut julkaisemaansa pientä pamflettia, joka ilmestyi keväällä 1766 hänen tanskan-kielestä kääntämänään, hänen allekirjoittamallaan johdannolla varustettuna sekä omistettuna kruununprinssi Kustaalle, tulevalle Kustaa III:lle. Tanskalainen fysiokraatteihin perehtynyt talouskirjailija F. C. Lütken oli julkaissut Du Halden kirjasta Kiinan Tang-dynastian (618–907 AD) aikaista sensoraattia koskevan otteen.²² Sen Chydenius oli kääntänyt otsikolla *Berättelse om Chinesiska Skrif-Friheten*, Nordencrantzin Kiinan ihailua seuraten.²³

Kirjoituksen alussa viitattiin muinaiseen tapaan ripustaa palatsin seinään tauluja, joihin alamaiset saivat kirjoittaa käsityksiään. Sitten esitys siirtyi joukkoon viisaita keisareita, jotka olivat asettaneet itselleen sensoreita muistuttamaan velvollisuuksista, varoittamaan virheistä ja kertomaan kaikesta valtakunnan hallintoon kuuluvasta. Mistään heidän esille tuomastaan ei pahastuttaisi, joten he voisivat tehdä tämän avoimesti ja ilman pelkoa. Viisaat keisarit osoittautuivat vastaanottavaisiksi kaikenlaisille huomautuksille ja korjasivat menettelyjään. Siinä oli selitys Kiinan menestykselle ja pitkäikäisyydelle.

Johdannossaan Chydenius yhtyi tähän käsitykseen. Samat menettelytavat toisivat kaikkialla samat tulokset, niin myös Euroopassa. Menettely oli syntynyt jo yksinvallan oloissa, mutta se soveltuisi ruotsalaiseenkin asuun, ”kalliin Vapauden nimen suojassa”. Valon ja totuuden tuli johtaa ihmisiä, mutta syntyessään ei kenelläkään niitä ollut. Kansakunnasta vastaavien oli ne hankittava. Usein hallitsijan istuimelle loistonsa antavat valot häikäisivät hallitsijoita näkemästä ”etäisten alamaistensa kohtaloita”. Sen sijaan hallitsijat, joiden sydän syytti myötätunnosta, kun he ”astuvat alas vähäisimpien majoihin ja kuulevat Kansakunnan äänen”, suorittivat kansan siunauksella ikimuistoisia kunnian tekoja.

”Etäiset alamaiset”, ”vähäisimpien majat” ja ”Kansakunnan ääni” olivat kaunopuheudessa johdannossa aitoa Chydeniusta. Tosi-

asiassa Chydenius oli pamfletin ilmestyessä jo toiminut radikaalimman ratkaisun hyväksi kuin pamfletista saattoi päätellä. Jos olisi tarpeen tehdä arvaus Chydeniuksen painovapausmuistion ensimmäisen, hävinneen luonnoksen sisällöstä, ei ehkä olisi kaukaa haettava olettaa siinä esiintyneen kiinalais-teemoja.

Chydenius kertoi muistelmassaan vuonna 1765 alkaneiden valtiopäivien ajasta, että hänen ajamansa asia oli ”aivan sen puolueen maun mukainen, joka oli ollut pitkään alakynnessä ja nyt istui ensimmäistä kertaa ohjaksissa haluten saada avata ne salaisuuksien kätököt, jotka edellinen puolue oli luonut ja jonka vallan alle ne olivat niin pitkään olleet painettuina”.²⁴

Säilyneiden asiakirjojen perusteella saa sen vaikutelman, että Chydenius on tässä hieman virtaviivaistanut tilanteen kuvausta. ”Salaisuuksien kätköjen” avaaminen, oikeus asiakirjajulkisuuteen ei ollut puheena painovapausmuistion vanhimmassa säilyneessä versiossa. Varmaan Chydenius kuuli sellaisia vaatimuksia, jotka olivat tilanteessa mitä luontevimpia, mutta niistä hän ei lähtenyt liikkeelle. Kiina-kirjoitus saattaa kuvastella hänen varhaisimpia tuntojaan. Se sisälsi ajatuksen kuninkaasta ja kansasta ja siihen sisältyi piikki aristokratiaa kohtaan. Kirjanen vakuutti, että hallitsijat tarvitsivat neuvoja ja että viisaat hallitsijat tervehtisivät

16. Chydenius (1880) 31.

17. Chydenius (1880) 46.

18. Nordencrantzista ks. Virrankoski (1986), useissa kohdin.

19. Chydenius (1880) 427.

20. Chydenius (1880) 434.

21. Virrankoski (1986) 187.

22. Tanskalaisia lähteitä kannattaisi selvittää myös Chydeniuksen talouspolitiikan yhteydessä, sillä ilmeisesti Chydeniuksella ei ollut ranskan kielen taitoa. Fysiokraattien ajatukset olivat päässeet jo F.C. Lütkenin Kööpenhaminassa 1756–61 ilmestyneeseen kirjaan *Oeconomiske Tanker til bøiere Efter-Tanke*. Juuri tämän teoksen seitsemänten osaan Du Halden kirjoitus kiinalaisesta kirjoittamisen vapaudesta sisältyi.

23. Tämä Lars Salviuksen painama 23-sivuinen vihkonen ei sisälly Palménin eikä Schumanin julkaisemiin Chydeniuksen kirjoituksiin eikä Virrankosken luetteloon Chydeniuksen kirjoituksista. Se on kyllä tunnettu, ks. Clas Zilliacus & Henrik Knif (1985), *Opinionens tryck. En studie över pressens bildningsskede i Finland*. Helsingfors: SSLF 526, 27–28.

24. Chydenius (1880) 434.

suopeasti kriittisiäkin huomautuksia. Ehdotukseksi sensuurin lakkauttamiselle esitystä on vaikea nähdä.

Arckenholtzin ateljeekritiikin merkitys

Chydenius jatkoi muistelmassaan, ilmeisen luotettavasti: ”Tein sen vuoksi siitä [painovapaudesta] muistion, jonka annoin tiedoksi edesmenneelle herra piispa Sereniukselle, joka johdatti minut tuttavuuteen niihin aikoihin äskettäin Tukholmaan tulleen edesmenneen herra hovineuvos Arckenholtzin kanssa ja kehoitti neuvottelemaan muistiosta tämän kanssa. Monien keskustelujen ja pohdintojen jälkeen kirjoitin muistioni uudelleen [...]”²⁵

Chydenius siis kävi kertomansa mukaan painovapausmuistionsa kadonneesta varhaisimmasta versiosta ”monia keskusteluja” nimenomaan Johan Arckenholtzin kanssa. Ne johtivat muistion uuteen, mutta ei vielä lopulliseen, todella esitettyyn versioon. Voi kysyä, miksi muistion varhaisin versio ei ole säilynyt. Mahdollisesti siihen tuli niin olennaisia muutoksia, ettei sitä maksanut vaivaa säilyttää.

Ruotsin politiikan eri vaiheet sisältä käsin tiukasti kokenut myssy, vanha kettu Jakob Serenius osoittautui Chydeniukselle tässä kysymyksessä pettymykseksi. Serenius kylä luki muistion ja lyhensi sitä, ”mutta näpäytti vapaussuunnitelman lopussa, että ei ollut luvallista kirjoittaa mitään valtiota koskevaa, mikä tyrmistyi mieltäni kovasti, koska näillä muutamalla sanalla oli jo myönnetty kaikki, mitä pakon ja salailun ystävät saattoivat vaatia, ja minä irtisanouduin mukanaolosta kaikessa sellaisessa. Hän valitti, että asia oli hyvin arkaluonteinen ja kohdannut vastarintaa, mutta pyysi minua sitten kirjoittamaan omissa nimissäni mieleni mukaisesti, minkä myös tein [...]”²⁶

Serenius ei tohtinut ryhtyä Chydeniuksen muistionsa muokatussa versiossa ilmaistemien ajatusten julkituojaksi. Sellaisen nämä ajatukset saivat porvooolaisesta lehtori Anders Kraftmanista, jonka nimissä muistio esitettiin, Chydeniuksen mukaan Kraftmanin edes tietämättä kirjoittajaa. Vähäpätöinen Chydenius piiloutui tai piilotettiin ko-

keneemmän valtiopäivämiehen taakse. Täsmälleen oikeassa Serenius oli ollut siinä, että valtion olemuksesta kirjoittaminen oli tuohon aikaan kiellettyä, perustuslakeja tuli vain noudattaa.

Muistion lopullinen esitetty versio on säilynyt. Sitä on hieman lyhennetty verrattuna keskimmäiseen versioon. Tämän selitykseksi sopii Chydeniuksen viittaus joihinkin Sereniuksen tekemiin poistoihin. Lopullisesta versiosta oli hävinnyt esimerkiksi – Virrankosken sanoin – ”myrkylliset viittaukset säätyjen kaikkivaltaisuuteen ja mielivaltaiseen menettelyyn sekä kansalaisten oikeuksiin, jotka on poljettu magnaattien jalkoihin”.²⁷

Chydenius on vaitelias siitä, miksi hän kirjoitti luonnoksensa uudelleen Arckenholtzin kanssa käymiensä keskustelujen jälkeen. Näiden kahden kohtaamisesta ole säilynyt aikalaistodisteita. Aihetodisteiden perusteella asetelmasta voi kuitenkin tehdä päätelmiä. Arckenholtz oleskeli Tukholmassa keväällä 1765 helmikuun puolivälistä toukokuun loppupuolelle. Tälle välille hänen ja Chydeniuksen keskustelujen on täytynyt sijoittua. Arckenholtz oli ylen kiinnostunut entisen ja nykyisen ajan politiikasta. Chydeniuksen muistelman ei liitä Arckenholtziin sellaista vastakkainasettelua kuin Sereniukseen, vaan kuvaa tapaamiset hyödyllisiksi.

Arckenholtzin voi olettaa esittäneen erinomaisen Euroopan olojen tuntemuksensa perusteella konkreettisia ehdotuksia samoin kuin kertoneen henkilökohtaisesta historiastaan. Salailukäytäntöihin hän ei ollut mukautunut. Englantiin ihastunut Arckenholtz oli jo varhain käsikirjoituksessaan Ruotsin eduista päätenyt siihen, että salailu oli jääne itsevaltiuden ajoilta.²⁸ Tuolloin Arckenholtz oli kirjoittanut, että lakien säätäjät eivät voineet luoda järjestynyttä valtiota kerralla, utopian toteutuksena. Työ jou-

25. Chydenius (1880).

26. Chydenius (1990) 434–435.

27. Virrankoski (1986) 193.

28. Juha Manninen (2000) 'Johan Arckenholtz Eurooppa-politiikan luonnostelijana 1732', Jussi Kuusanmäki & Kauko Rumpunen (toim.) *Snellmanin ja Mannerheimin välissä. Kirjoituksia sodasta, rauhasta ja isänmaan historiasta*. Helsinki: SHS, 57–92.

Anders Chydenius. Emanuel Almin maalaama muotokuva (1800) Kaustisen kirkossa. Museovirasto.

duttiin tekemään vähä vähältä. Aineksia vanhasta sisältyi uuteenkin. Vaikka onnistuttiin poistamaan itsevaltainen hallitsemistapa, jäljelle saattoi jäädä julkisiin asioihin kohdistunut tarpeeton salailu, kielto kirjoittaa ja julkaista painosta ajatuksiaan. Sellaisia itsevaltiuden jäänteitä vapaan kansakunnan tuli kavahtaa. Mikään ei viittaa siihen, että jääräpäinen Arckenholtz olisi tässä muuttanut mieltään.²⁹

Painovapauden valmisteluissa vedottiin Englantiin toistuvasti esikuvana. Kysymys oli idealisoidusta esikuvasta, ei kuitenkaan katteettomasta, kun verrattiin eri maiden oloja. Poliittinen sensuuri oli Englannissa lakkautettu, vaikka siellä ei ollutkaan erityistä painovapauslakia. Samanlaista viittaamista esiintyi eri puolilla Eurooppaa. Arckenholtz oli yksi suuremmissa kuorossa. Ajatus saattoi olla peräisin muualtakin kuin häneltä, mutta kovin laajaa kirjallisuuden tunteesta ei Chydeniukselta voi edellyttää. Eikä Chydenius ollut laveita yhteyksiä luonut salonkileijona. Miksi vanhaa maailmanmiestä oli tarpeen mainita, jos hänellä ei ollut erityistä antia? Selkeä, varmasti Arckenholtzin näkemystä vastaava maalaus saarivaltakunnan esikuvallisuudesta on painovapausvaliokunnan välimietinnön johdannossa: ”Olenaisen hyödyn sellaisesta vapaudesta ovat kaikki valtiot riittämiin kokeneet, ja Englanti, jonka painovapauden turvaaminen on maksanut verta, lukee sen perustuslakinsa vahvimpiin etuvarustuksiin.”³⁰

Nimenomaan Arckenholtzilla oli edellytykset ja motivaatio vakuuttaa Chydenius siitä, että katse oli suunnattava Kiinan asemesta Englantiin.³¹ Häneltä saattoi myös saada neuvoja siitä, mistä merkityksellisiä asiakirjoja olisi löydettävissä. Hän oli aikoinaan reistraattorina vastannut kansliakollegion asiakirjoista ja viettänyt pääosan myöhemmästä elämästäänkin historiallisia asiakirjoja etsimällä, kokoamalla, järjestämällä ja julkaisemalla, tunnetuimpana hänen massiivinen Voltairenkin suuttanut kirjansa Kristiina-kuningattaresta.³² Kantansa oikeutuksesta jatkuvasti vakuuttanut Arckenholtz oli katkera siitä, että hän oli joutunut hattujen hyökkäysten kohteeksi ja lopulta käytännössä pakolaiseksi Kasseliin, maakreivin,

silloisen Ruotsin kuninkaan kirjastohoitajaksi kylläkin. Hän etsi nyt Tukholmasta hyvitystä, eläkettä, josta hattuvallan romahdus antoi toivoa. Siinä määrin häntä painoi hänen ”onnettomuutensa”, että on mahdoton kuvitella, ettei hän olisi purkanut siitä mieltään Chydeniuksellekin. Puhe säätyjen mielivallasta ja oikeuksien polkemisesta oli hänen asenteidensa mukaista.

”Kynien kilpailu” omintakeisena perusteluna

Arckenholtz vastusti salailua, mutta tuskin on perusteltua väittää häntä lähteeksi tärkeimmälle Chydeniuksen varhaisimman säilyneen muistion korostukselle, visiolle eri tavoin ajattelevien kirjoittajien vapaasta kirjallisesta kilpailusta totuuden saavuttamisen menetelmänä. Korostus erotti Chydeniuksen ajattelua hattujen tiedotuspolitiikasta, julkisuuden valikoivasta käytöstä säätyjen valtaa vakauttavasti, hallitsevan puolueen valtiopäiväpropagandan tarpeisiin. Se erotti häntä myös Arckenholzista, joka aina uskoi olevansa oikeassa ja muiden väärässä. Sen sijaan siinä voi nähdä yhteyden siihen, että Chydenius oli aikaisemmin osallistunut maan asioita parantaakseen tiedeakatemian kirjoituskilpailuun.

Kantava ajatus on myöhemmissä kommentaareissa jäänyt varjoon, kun on käyty keskustelua siitä, kummalle vastuun painovapausasetuksessa määriteltävistä rikkomuksista tulisi kuulua, kirjan painajalle vai tekijälle. Chydenius käsitti asian aluksi siten, että Englannissa vastuu oli kirjanpainajilla, mitä hän myös suositteli. Käsitteilyn kuluessa hän muutti kantaansa ensin mainitun vastuusta jälkimmäiselle, tosin alun alkaenkin hän piti silmällä molempia mahdollisuuksia.

Ydinkysymys, painovapauden päätavoite oli Chydeniuksen mukaan kuitenkin muualla. Vapaus synnytti ”kynien kilpailun”. Sitä täytyi rohkaista. Sen vaikutukset olivat muistioluonnoksen mukaan mitä arvokkaimmat:

”Eikä mitään linnoitusta voi ylistää enemmän kuin sitä, joka on kestänyt vaikeimmat piiritykset. Jos päämäärä on epäselvä, niin

totuutta täytyy etsiä kirjoitusten vaihdolla. [...] Mikään ei kunnioita viattomuutta enempää kuin saada asettaa perustelunsa yleisön silmien eteen. En todellakaan löydä vähäisintäkään syytä sille, miksi painamisen tulisi olla ankaramman sensuurin alaisena kuin puheemme. [...] Valhekirjoitukset häpäisevät tekijänsä mutta hyödyttävät kansakuntaa siinä, että totuus perustellaan ja juurtuu paremmin. Jos taas me erehdymme emmekä kestä sen paljastamista, ilmennämme ylpeyttä, joka ei kuulu kristitylle...”³³

Chydenius nosti ohjelmaksi totuuden tavoittelun erilaisia kantoja esittäväillä puheenvuoroilla, *genom skrift växlingar*. Sama julkisuus kuului sekä väitteille että niiden kumoamisille. Väärätkin väitteet olivat kansakunnalle hyödyksi, jos ne panivat liikkeelle kumoamisyritykset ja kumoamiset taas toivat esiin aikaisemmin tunnettuja paremmat perustelut. Vahvimpia olivat sellaiset väittämät, jotka olivat kestäneet ankarimman kritiikin. Tällainen ajatus keskinäisestä, itse itseään korjaavasta vuorovaikutuksesta syntyvästä ja siihen perustuvasta totuudesta oli enemmän kuin yleistys Du Halden kuvailemasta Kiinan mallista, oikeudesta ilmaista hallitsijoille mielipiteensä, jotta nämä voisivat valita. En menisi päättelemään, että Chydenius ”oli [...] löytänyt julkisuusihanteensa Kiinasta [...]”.³⁴ Julkisuus itsessään oli hänellä totuuden tuottamisen ja samalla hallitsevassa asemassa oleviin kohdistuvan ohjaamisen väline.

Chydeniuksen perustelu oli merkittävä totuutta tavoittelevan yhteisön painoarvon esiin nostanut oivallus. Se ei tarkoittanut pelkkää hallitsijoille tuotua mielipidetarjontaa, vaan kansakunnan valistuneisuuden kasvattamista ja siihen nojautuvaa hallitsevassa asemassa olevien kontrolloimista. Tänäkin tosin ymmärrämme, että politiikka ei ole pelkistettävissä tietämiseen, vaan edellyttää erilaisia arvoja ja päämääriä. Chydeniuksen valistusajattelussa yleiseen tapaan korostama politiikan tietopuoli ei silti koskaan menetä merkitystään.

Kolme painovapausmuistiota

Kaupantvapauspamfletteja valmistellessaan Chydenius oli valtiopäiväasemansa vuoksi saanut luvan perehtyä vanhoihin, usein yllätyksiä sisältäviin asiakirjoihin, jotka olivat merkityksellisiä myös ajankohtaisia kannanottoja muotoiltaessa. Sellainen työtapa loi osaltaan pohjaa asiakirjajulkisuuden vaatimukselle.

Ryhdyttäessä käsittelemään painovapausasiaa keväällä 1765 säädylle esitettiin kolme muistiota. Ensimmäiset kaksi olivat tehneet valtakunnanhistorioitsija Anders Schönberg ja tykistön aliluutnantti Gustaf Cederström, kumpainenkin toukokuun puolivälissä. Kolmantena ja viimeisenä tuli kuu-kautta myöhemmin Chydeniuksen laatima esitys. Näistä kolmesta Chydenius tuli pääsemään ainoaksi, joka suorasti itse osallistui painovapauslain valmisteluun.

Schönberg perusteli yksityiskohtaisesti kaiken se, mikä tuli olla kiellettyä, mutta

29. Kun Ruotsissa oli kiellettyä julkaista ulkopoliittikan dokumentteja, Arckenholtz teki sen Alankomaissa ystävänsä Jean Rousset de Missyn nimen taakse kätkeytyen, ks. *Recherches sur les alliances et les intérêts entre la France et la Suède, relativement aux circonstances présentes des affaires du Nord & de l'Empire par Mr Rousset*. Pour servir de supplément aux tome XVIII du Recueil historique. Amsterdam 1745. 2. painos, Amsterdam ja Leipzig 1756. Tämä oli pitkän aikavälin kooste sellaisia Ruotsin ulkopoliittikan asiakirjoja, joiden tendenssinä oli puolustaa Ruotsin liittoutumista ennemminkin Englannin kuin Ranskan kanssa. Kysymys oli lähdejulkaisusta, mutta se oli tarkoitettu murentamaan hattujen Ranskaan suuntautuneen politiikan perusteita.

30. Palmén (1880) CXIV.

31. Virrankoski (1986) 194, arvelee nähdäkseni väärin: ”Vanhemman säilyneen version viittaus Englannin oloihin kannattaa myös panna merkille. Näissä seikoissa voi olla laajalti matkustelleen ja valistuksen aatteisiin tutustuneen Arckenholtzin vaikutusta.” Uskottavimpana Virrankoski pitää kuitenkin sitä, että Arckenholtz on Sereniuksen tavoin ”taivutellut Chydeniuksen mielipiteitä lähinnä maltillisempaan suuntaan eikä entistä radikaalimpaan”.

32. Juha Manninen & Daniel Attias (2003) ’Kristiinakirjan hiillostus valistuksen Euroopassa – Johan Arckenholtzin teoksen ensimmäiset 37 arvostelua’, *Fa-ravid* 27, 111–157.

33. Schauman (1908) 518–519. Sama perustelu esiintyi Kraftmanin nimissä esitetystä varsinaisesta muistiossa, ks. Palmén (1880), CX.

34. Henrik Knif (2003), ’Den farliga staden. Anders Chydenius och Stockholm’, teoksessa Skuncke & Tandefelt (toim.), 369. Maailmalle sellaista käsitystä on levittänyt Lamble (2002).

tämä ei ollut pääasia. Schönbergin muistio kertasi hänen jo edellisille valtiopäiville esittämänsä muistiota. Se käsitteli laajasti ja myönteiseen sävyyn viranomaisten asiakirjojen julkaisemista. Jo hatut olivat aloittaneet valtiopäiväasiakirjojen julkaisemisen, eivät kylläkään mielipidevapauden ja kriittisen väittelyn edistämisen nimissä, vaan levittääkseen valtansa hedelmistä tietoa ja siten vahvistaakseen asemiaan, siis harjoittaen valikoivaa valtiopäiväpropagandaa. Käytäntö vallitsi ennen vuosien 1765–66 valtiopäiviä, hattuvallan aikana. Asiakirjajulkisuus sinänsä ei siis saanut alkuaan painovapauslaista, vaan oli tässä rajoitetussa mielessä osa siihen johtanutta kehitystä. Näennäisesti vapaamielisyydestään huolimatta Schönberg kannatti muistiossaan sensuuria.

Cederström puolestaan ehdotti kokonaan uutta aatetta, eräänlaista vapaaehtoista, neuvoa antavaa sensuuria.³⁵ Myös hän esitti Schönbergin tavoin pitkän luettelon julkaistavaksi sallittavista asiakirjoista.

Chydenius vaati ainoana sensuurin lakkauttamista kokonaan, luopumista ylipäänsä poliittisesta sensuurista. Kirkolliseen sensuuriin hän ei sentään ulottanut vaatimustaan.

Juuri Chydeniuksen ohjelma tuli toteutumaan vuoden 1766 painovapauslaissa. Samalla on todettava, että tuota ohjelmaa ei ollut vielä kokonaisena esitetty Chydeniuksen muistiossa säädylle. Se täydentyi olennaisesti myöhemmässä valiokuntatyöskentelyssä, joka teki siitä ainutlaatuisen kattavan. Muutkin kuin yksi henkilö vaikuttivat lain lopulliseen muotoon ja ylipäänsä sen syntyyn, kuten valtiopäivillä on tapana. Edeltävä valtiopäiväkeskustelu ei ollut käsitellyt täydellistä poliittisesta sensuurista luopumista, vaikka yksittäisiä sellaisia mielipiteitä oli esiintynyt, kuten Peter Forsskålin tähdenlennoksi jääneessä loisteliaassa tiivistyksessä valistuksen ohjelmalle.³⁶

Tarvittiin uusi painokas ajatus, kuten Chydeniuksen ”kynien kilpailu”. Kukaan ei voinut olla sen yläpuolella valvojana, oikeuden käsittelyyn kuuluvia tapauksia lukuun ottamatta. Julkisuus tuli Chydeniuksen mukaan vapauttaa ohjailusta siinä kuin talouskin, avata kilpailulle. Ainoalaatuista tuli

olemaan se, että lakiin sisällytettiin Ruotsissa kirjoitus- ja painovapauden lisäksi asiakirjajulkisuus, kansalaisten oikeus saada vapaasti tietoa viranomaisten hallussa olevista asiakirjoista. Se ei ollut päällimmäinen asia, mutta se tuli kuvaan siksi, että totuutta tavoitteleva julkinen kirjoittaminen edellytti arkistotietojen avaamista.

Myssyjen saavutettua valta-asemansa ehdotettiin valtiopäiväasiakirjojen julkaisemista. Sellaista pidettiin tarpeellisena yleisen luottamuksen herättämiseksi ja epäluulojen torjumiseksi, itse asiassa samasta syystä kuin hatutkin olivat raottaneet asiakirjajulkisuutta. Kiisteltiin kyllä siitä, tulisiko julkaista valtiopäiväkeskustelut kaikkina pöytäkirjoja tuovia pöytäkirjoja vaiko vain erityisiä muistioita. Pöytäkirjojen julkistamista vastustettiin esimerkiksi sillä, että valtiopäivämiehillä olisi suurempi vapaus ilmaista ajatuksensa, jos olisi tiedossa, ettei pöytäkirjoja julkaista.

Kannanotossaan asiaan suuressa deputaatiossa Chydenius oli jo 3. huhtikuuta 1765 yksiselitteisesti sitä mieltä, että yhtä hyvin pöytäkirjat kuin muistiot tulisi voida julkaista vapaasti. Samaa vaatimusta hän puolusti useassa yhteydessä. Se vastasi hänen näkemystään tarpeesta valvoa valtiopäiviä, joita hän ei perinteestä poiketen pitänyt kaikkivaltiaana elimenä. Tulokseksi tuli vastoin Chydeniuksen kantaa se, että muistiot julkaistaisiin, ei pöytäkirjoja. Kannanotto osoittaa Chydeniuksen olleen varsin pian valtiopäivien alun jälkeen laajan asiakirjajulkisuuden kannalla. Sitä hän ei vielä tuolloin ainakaan julkisesti yhdistänyt painovapauskysymykseen.

Tietämisen vapaus Anders Schönbergin tapaan

Schönbergin muistio oli itse asiassa jo edellisillä valtiopäivillä valmisteltu säätyjen suuren deputaation asettamassa valiokunnassa. Sensuurin säilyttämisestä huolimatta muistio puolusti laajaa asiakirjajulkisuutta ikään kuin uskoen mahdollisuuteen yhdistää tuli ja vesi. Tuolloisilla valtiopäivillä painovapausasia raukesi.

Muistiossa käsiteltiin ensin oikeudenkäyntiasiakirjojen painamista:

”Niin pian kuin tuomioistuimet, kollegiot, konsistorit tai muut julkiset laitokset ovat julkistaneet joitakin kirjattuja päätöksiä, tuomioita tai asiakirjoja, oli pa niiden laatu sitten mikä hyvänsä, olivatpa ne vanhemmilta tai myöhemmiltä ajoilta, deputaatio ei näe mitään perustetta kieltää niiden painamista sellaisina kuin ne ovat, ainoana tarkistuksena se, että ne ilmoitetaan sensorille (jonka sen jälkeen on kirjoitettava nimensä, sillä mikään sensuurihan ei voi muuttaa laillisesti luotua asiakirjaa)...”³⁷

Vain sellaista voitaisiin poistaa, mikä koskee ”karkeita, vähemmän tunnettuja rikoksia” tai ”tai jotain muuta säädyllisyyden kanssa vähemmän yhteensopivaa”.³⁸ Kaikkei eri oikeusasteissa käsiteltyä ei olisi tarpeen painaa. Kirjeenvaihoista tulisi kylläkin painaa molempien osapuolien kirjoitukset tuomioistuimille. Kaikkien äänestysten mukaan luettuina äänestäjien nimet piti tulla julki sekä luovutettaessa hovioikeuksien ja korkeiden kollegioiden päätöksiä kuninkaalle että jonkin osapuolen halutessa julki äänestyspäätöksen tai virkamiehen muistion, joka koskee yksilön oikeuksia, oli se sitten peräisin mistä hyvänsä tuomioistuimesta, kollegiosta tai julkisesta laitoksesta. Vain ylintä valtaa koskisi entiseen tapaan rajoitus: “[...] poikkeuksen muodostavat kuitenkin valtaneuvoston äänestyspäätökset, jotka ainoastaan valtakunnan säädyt saavat tarkastaa...”³⁹

Julkisuudella arveltiin muistiossa voitavan edistää virkamiesten ja tuomareiden tarkkaavaisuutta äänestysissä samoin kuin virkamieskasvatusta, koska ”näin saavutetaan se verraton etu, että kansalaisten oikeuksia käsitteleviä virkoja eivät hakisi ketkään muut kuin kypsät ja taitavat miehet, koskapa ei tule olemaan yhtä helppoa altistua harkitsemattoman äänen vaikutukselle kuin sen säilyessä vahingollisen vaitiolon piilossa [...]”⁴⁰

Ja muistio pani vieläkin paremmaksi:

”Deputaatio arvioi samoin tarpeelliseksi sallia painatuksen kaikille kuninkaalle, hovioikeuksien, kollegioiden, ja virkamiesten virkakirjeille, tuomioille ja päätöksille,

välipäätöksille, käskykirjeille, ohjeille, asetuksille, säännöksille ja etuoikeuksille oli pa niiden laatu tai luonne sitten mikä hyvänsä; samoin kaikkien yksittäisten henkilöiden tai yksittäisten yhteisöjen ja laitosten kuninkaalle tai valtakunnan säädyille, hovioikeuksille, kollegioille tai valtakunnan virkamiehille esittämien muistioden, hakemusten, projektien ja ehdotusten ja muun sellaisen painatuksen samoin kuin kaikkien hovioikeuksien, kollegioiden ja virkamiesten muistioden, hankkeiden, virka- ja palvelussuhde-ehdotusten, niitä koskevien valitusten ja vastineiden samoin kuin kuninkaalle tai valtakunnan säädyille annettujen valtiopäiväkertomusten sekä kertomusten kaikkien virkamiesten todistetavista yhtä hyvin laillisista kuin laittomista tekemisistä sekä asioiden hoidosta oli pa se hyödyllistä tai vahingollista. Lyhyesti sanoen, kaikki mikä ei ole ristiriidassa yllä esitettyjen sensuurin perussääntöjen kanssa on sallittua painaa asianmukaisen sensuurin alaisena.”⁴¹

Hengästyttävä luettelo jatkoi valtiopäiväasiakirjojen painamisesta:

”...kuitenkaan deputaatio ei ole voinut asettua sille kannalle, että estettäisiin säätyjen tekemien päätösten ja deputaatioiden pöytäkirjojen sekä muistioden painaminen; deputaatio ei myöskään näe mitään estettä sille, että valtiopäivämuistioita voidaan painaa sen jälkeen kun säädyn sihteeri on allekirjoituksellaan vahvistanut sellaisen olevan säädystä luettu ja muistion tekijän saatua joko säätynsä luvan luovuttaa muistion toisille säädyille

35. Cederstömistä lähemmin, ks. Thomas von Vegesack (1995) *Smak för frihet. Opinionsbildningen i Sverige 1755–1830*. Stockholm: Natur och kultur, 31–34.

36. [Peter Forsskål] (1759) *Tankar om Borgerliga Friheten*. Stockholm: Lars Salvius. Kansliakollegio määräsi tämän yliopiston torjuman mutta sensorilta painoluvan saaneen kirjaseen takavarikoitavaksi. Se ei onnistunut täysin. Kirjasta oli jo jaettu. Salvius oli myös Chydeniuksen kirjanpainaja.

37. Palmén (1880) XCVII.

38. Palmén (1880).

39. Palmén (1880) XCVIII.

40. Palmén (1880).

41. Palmén (1880).

tai muistio on tullut heti hyväksytyksi tai toimitetuksi edelleen jollekin toiselle deputaatiolle.”⁴²

Seurasi kuitenkin tärkeä varaus:

”Samoin deputaatio katsoo, että kaikki päätökset ja asiakirjat, joita valtiopäivillä syntyy ja jotka voivat toimia hyödyllisenä valistuksena, voidaan painaa, koska niiden ei pidä olla salaisia ja vaitiolon piirissä, kuitenkin niin, että tähän kaikkeen tarvitaan sensorin allekirjoitus...”

Vaikka siis valtiopäiväasiakirja ei olisi salaiseksi määritelty, sen painamisen oli palveltava ”hyödyllistä valistusta” ja saatava sensorin hyväksyntä. Sensorin tehtäväksi jäi toisin sanoen ratkaista saamiensa ohjeiden perusteella, mikä oli hyödyllistä. Tämä jätti sensuurille rajattomat poliittisen ohjailun mahdollisuudet.

Muistio ei nähnyt asiakirjajulkisuuden olevan ristiriidassa sensorin viran säilyttämisen kanssa. Pitkään yhden puolueen valtaan tottuneet henkilöt eivät osanneet kuvitella sellaista tilannetta, jossa julkisen mielipiteen suosiosta kilpailisivat erilaiset, keskenään ristiriitaiset kannanotot – eivätkä varsinkaan nähdä sellaista hyödylliseksi toisuuden etsinnän menetelmäksi.

Jos kuitenkin totuus olisi saavutettavissa parhaiten väittelyn avulla, kuten Chydenius ajatteli, mikä tehtävä silloin jäisi sensuurille? Chydeniuksen muista muistioista poikkeava vastaus oli se, ettei mitään. Sensorin virka ja ylipäänsä viranomaisten harjoittama poliittinen sensuuri piti lakkauttaa.

Painovapauden käsittelyprosessissa oli kysymys muustakin kuin hyvin perustelluista vakuutteluista. Kansliakollegiolla oli ollut vaikeuksia sensuurin ylläpitämisessä. Chydenius ei olisi päässyt tavoitteeseensa, jos ei olisi koettu poliittisten suhdanteiden muutosta, myssyjen vaalivoittoa, mutta myös uusia ajatustapoja ja uusia henkilökoostumuksia myssyjen piirissä, samoin kuin joitakin onnekkaita sattumia. Aikaisempien valtiopäivien asiakirjajulkisuuden perintöä voi luonnehtia tärkeitä aineksia sisältäneeksi ja kuitenkin juuttuneeksi sol-

muksi, jonka Chydenius onnistui aukaisemaan sensuuriin kohdistuneella iskulla.

Lopulliset päätökset

Painovapautta selvittämään asetettiin valtiopäivien suuressa deputaatiossa 26. elokuuta 1765 erityinen valiokunta. Siihen Chydenius nimettiin. Se hankki käyttöönsä painovapaudesta laaditut muistiot ja perehtyi asian historiaan. Tässä vaiheessa Chydeniukselle selvisi tietämisen vapauden periaate koko laajuudessaan. Se sopi yhteen hänen omaksumiensa ajatustapojen kanssa. Hänestä tuli sen paperille panija. Käsiteltyään painovapautteen tarvittavat rajoitukset valiokunta otti saman vuoden lopulla, 9. joulukuuta 1765, kantaa asiakirjojen julkisuuteen näin:

”Kaikki kollegioiden ja hovioikeuksien päätökset, ehdotukset ja virkakirjeet, alemmista virastoista puhumattakaan, olisivat vapaasti julkaistavia, ja kansalaisten tulisi halutessaan päästä arkistoihin jäljentämään niitä. Sama koski kaikkien virastojen, jopa itse valtaneuvoston istuntojen pöytäkirjoja ja edelleen tuomioistuimien asiakirjoja, joskin tässä haluttiin jättää tietty yksityisiä henkilöitä koskeva intimitteettisuoja. Haluttiinpa säätää, että viranomaisten piti erottamisen uhalla luovuttaa pyydettyä asiakirjat julkaistavaksi. [...] Kaikista laeista ja muista säädöksistä tuli saada esittää huomautuksia ja ehdotuksia, olivatpa säädökset jo lainvoimaisia tai vasta suunnitteilla. Myös ulkopoliitikasta olisi lupa kirjoittaa, ja ulkovaltojen kanssa tehdyt sopimukset olisivat julkisia, ellei niitä ollut erityisesti julistettu salaisiksi. Valtiollista historiaa, kotimaista ja yleistä, piti saada vapaasti julkaista ja kommentoida.”⁴³

Enää ei edes valtaneuvostoa, siis maan hallitusta, haluttu jättää yleisen julkisuuden ulkopuolelle. Monet edellisillä valtiopäivillä esitetyt ja silloin toteuttamatta jääneet vaatimukset kertautuivat, mutta linja oli terävöitynyt. Salailun kieltäminen virasta erottamisen uhalla oli viittaus ennen näkemätömään voimakeinoon. Sitä oli myös puuttuminen diplomatiaa verhonneeseen salai-

suuksien maailmaan. Seuraavissa vielä joulukuun aikana pidetyissä kokouksissa Chydenius hoiti valiokunnan sihteerin tehtäviä. Ehdotuksiksi tuli, edelleen Virrankoskea lainaten: ”[...] että valtiopäiville jätetyt muistiot voitaisiin julkaista asianomaisen säädyn luvalla ja muistion tekijän vastuulla. Valiokunta halusi lisäksi tehdä julkisiksi deputaatioiden mietinnöt sekä niiden ja säätyjen täysistuntojen pöytäkirjat.”⁴⁴ Englannin esimerkki osoitti myös sen, että julkistamalla valtiopäivien asiakirjat koulutettiin tehokkaasti niitä, jotka tulivat ensi kertaa valtiopäiville. Julkisuus oli keino siihen, että saattoi tarkata, ajoivatko valtiopäivämiehet valitsijoidensa ja valtakunnan hyvää, koska – Chydeniuksen sanoin – ”korkeimman vallan haltijoita ei muutoin voida saattaa miinkään vastuuseen”.⁴⁵

Suuri deputaatio käsitteli ehdotukset sisältävää välimietintöä seuraavan kevään ulottua jo pitkälle, 7. huhtikuuta 1766. Epäilyjä kohdistettiin siihen, että ehdotukset johtaisivat valtiopäivämiesten alistamiseen valitsijoidensa valvontaan. Chydenius onnistui puolustamaan välimietintöä. Se hyväksyttiin vähäisin varauksin. Kamppailu poliittisen sensuurin lakkauttamiseksi oli monipolvinen ja täpärä. Chydeniuksen lopulta laatima 21. huhtikuuta 1766 päivätty mietintö tuli kuitenkin painovapausvaliokunnan kannaksi.

Asiantuntijana mietinnön valmistelussa kuultu sensori Niklas von Oelreich pyrki esittelemään näkemystä sensuurin säilyttämisestä uudelta pohjalta. Hän myönsi tarpeen havaittujen puutteiden korjaamiseen ja luonnosteli monien virkailijoiden virastoa ohjaamaan poliittista kirjoittelua arkaluonteisista hyödyllisiin aiheisiin, auttamaan kirjoittajia aina kielellisistä ongelmista alkaen. Chydenius selvitti, että luopumalla sensorin virasta von Oelreich saisi nimelleen vielä suuremman kunnian kuin Englannissa vuonna 1649 vastaavasta virastaan eronnut ja sen vahingolliseksi todennut Gilbert Mabbott. Ehdotus virastosta vaikutti valiokuntaan päinvastaisella tavalla kuin von Oelreich oli olettanut. Tärkeinä sensorin lausunnossa on pidettävä perusteita, joilla hän asettui vastustamaan kouluttamattomille kir-

janpainajille säilytettävää vastuuta ja samalla Chydeniuksen aikaisempaa kantaa. Chydenius muuttikin mieltänsä. Hän katsoi, että jos teoksessa oli tuomioistuimessa rikolliseksi katsottavaa, vastuu oli tekijällä.

Ehdotus painovapaudeksi lähetettiin suuren deputaation nimissä edelleen käsiteltäväksi. Aatelittomien säätyjen yleiskokoukset hyväksyivät sen. Enempää ei valtiopäiväjärjestyksen mukaan tarvittu. Vaikka Chydenius toisen asian, rahapoliittisen kannanottonsa vuoksi erotettiin valtiopäiviltä – painovapauslaki ei ollut vielä astunut voimaan –, hänen muotoilemansa kannat esiteltiin suurelle deputaatiolle ja ne myös kirjautuivat annettuun painovapausjärjestykseen.

Viime vaiheessa asialle päädyttiin antamaan perustuslain järkkymätön turva. Kiina-pamflettinsa johdannossa Chydenius oli puhunut ilmaisunvapaudesta ”perustuslain silmäteränä”, mutta ei ole tiedossa, ketkä viime hetken lisäykset ovat tehneet. Arvonkohotus itse asiassa koitui joidenkin vuosien kuluttua kohtalokkaaksi, kun Kustaa III vuoden 1772 vallankaappauksensa seuraamuksena lakkautti vanhat perustuslait. Kuniasijan perustuslaeissa asia sai aikanaan takaisin.

Vähäinen historia, suuri painoarvo

Lain tultua voimaan monet kirjoittajat olivat edelleen varovaisia. Vastuu oli nyt heillä. Alkoi esiintyä salanimillä harjoitettua varjonyrkkeilyä, akateemiset kirjoittajat eivät oikein ehtineet mukaan. Kirjanpainajat hyötyivät, lehdet ja pamfletit kukoistivat, ensimmäiset päivittäiset uutislehdet aloittivat uransa. Laki loi poliittista julkisuutta.

Lakiin itseensä tuli kuitenkin rajoituksia. Kolmessa ensimmäisessä pykälässä määriteltiin, mitä ei saanut arvostella, nimittäin kirkollista oppia ja perustuslakia sekä kuningasta, valtaneuvostoa ja säätyjä. Käytännössä oikeudenkäynti oli uhkaamassa helposti esimerkiksi seuraavan kiellon vuoksi: ”Älköön kukaan käyttäkö yleisiä kirjoituksia halventaviin lausumiin kruunupäistä tai hei-

42. Palmén (1880), XCIX.

43. Virrankoski (1986) 195.

44. Virrankoski (1986) 196.

45. Virrankoski (1986).

dän lähimmistä verisukulaisista eikä oman ajan hallitusmahdeista.” Tämä määräys oli myöhäisessä vaiheessa tullut lisäys.⁴⁶ Joitakin kuukausia lain astuttua voimaan annettiin kuninkaallinen julistus ja varoitus ”totuudettomien huhujen levittämisestä”.⁴⁷ Niinkin pian kuin maaliskuussa 1767 annettiin myssyjen käsissä olevan valtaneuvoston toimesta kielto kirjoittaa liian vapaasti hallitusasioista.⁴⁸ Rajoitukset vahvistavat epäilyä, että painovapaus on voinut olla osa sitä motiivitaustaa, joka johti Chydeniuksen karkoittamiseen valtiopäiviltä.⁴⁹

Luultavasti rajoitusten vuoksi Chydenius käänsi tanskasta ja julkaisi ne perustelut sensorin virasta eroamiselle ja sensuurin tarpeettomuudelle, joita sanottiin Gilbert Mabbottin esittämiksi. Eräässä kirjeessään vuodelta 1768 Chydenius vakuutti: ”Nyt valitetaan yleisesti, että painovapaus tuottaa vain tietämättömyyttä ja juoruilua. [...] pysyn kuitenkin siinä ajatuksessa, että sen avulla voitettava hyvä, nimittäin kansakunnan valistus, ylittää pahan, ja kaikki saavat läksynsä ja tulevat varovaisemmiksi, minkä ansiosta kaikkein parhaiten säilytetään hallitsemistapa ja vapaus.”⁵⁰

Huomio oli tosin Ruotsissa kiinnitetty vain kirjalliseen esitykseen, kun oikeutta puheeseen oli pidetty itsestään selvänä. Sellaista rajoitusta ei tullut olemaan Yhdysvaltain perustuslaissa, jossa suorasti liitettiin toisiinsa kaksi asiaa, puhuttu ja painettu sana: *the freedom of speech, or of the press*. Salaisesti toimilla laillista hallitusvaltaa vastaan luodun Yhdysvaltain perustuslaissa jäi vaille huomiota Ruotsin valtakunnassa toteutettu erikoisuus, ”tietämisen vapaus”, kattava virallisten asiakirjojen julkisuus. Se

tosin ei estänyt maan historiassa pitkää käytännön avoimuuden kautta.

Englanti oli Chydeniuksen esikuvana sensorin viran lakkauttamisessa ja painovapaudessa, ei Kiina. Hänen tietonsa Englannin lainsäädännöstä eivät tosin olleet asianmukaiset. Tietämisen vapauden laki, FOIA, astui nimittäin siellä voimaan vasta vuoden 2005 alussa.

Chydeniuksen yhteen punomat langat ovat kokeneet jatkuvasti toisiaan seuraavia uudistusten ja vastaiskujen kausia. 1990-luvun avoimuusmullistus on tehnyt asiasta nyttemmin maailmanlaajuisesti peruuttamattoman. Globaalissa maailmassa kaikki alkavat olla vähän samassa asemassa kuin Alavetelin vaivaisten kolmenkymmenenkuuden savun kappalainen. Valta on jossakin etäällä ja sen ytimiä varjostavat salaisuudet. Yhä useammat ymmärtävät tarvitsevansa sellaista tietoa, jonka puolesta Chydenius puhui. Lieneekö Suomi tiennäyttäjä tasan 240 vuotta painovapauslain jälkeen? Voi lainata Euroopan unionin oikeusasiamiehenä toimineen avoimuuden puolustajan Jakob Södermanin tiivistelmää: ”Chydeniuksen vakamus ja päättäväisyys taistella avoimuuden ja sananvapauden puolesta on – valitettavasti – edelleen ajankohtainen. Emme elä avoimuuden ihmemaassa, vaan pikemminkin salailusta on tullut viranomaisien toiminnassa lähes maan tapa.”⁵¹ ■

46. von Vegesack (1995) 45.

47. von Vegesack (1995) 42.

48. Anders Burius (1984) *Ömbet om friheten. Studier i frihetstidens censurpolitik*. Uppsala: Institutionen för idé- och lärdomshistoria, 284–285.

49. Vrt. Virrankoski (1986), 505.

50. Schauman (1908) 251–252.

51. Helsingin Sanomat 19.11.2006.